

?

יהודית - שושנה

נוסחאות חדשות

מציאן לאור

על פי בני שבבודפשט

ד"ר די' שי' לאווינגר

הוצתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ט

בודפשט, ת"ש.

Gewürz Ferdinánd könyvnyomda Budapest, VI., Király-utca 18.
Felelős kiadó : Dr. Löwinger Sámuel.

הקדמה

יהודית: ד"ר מיכאל הינער בספרו „הלכות ואגדות“¹ (ניו־יארק, תרצ"ג) הוציא לאור שתי נוסחאות עבריות חדשות מספר יהודית (113-89). הנוסח הראשון שפרסם בשם „מעשה יהודית“ קרוב הוא לנוסח „מדרש לחנוכה“ שבבית המדרש ליעללינעק (ח"א 133-134) אבל ישנם בו שנויים חשובים. בין כ"י המנוח פרופ' ד"ר דוד קויפמן² ז"ל מצאתי נוסח חדש (מספר 188), שמקומו בין נוסח הינער ובין נוסח יעללינעק. אדפיסנו פה במקום השני בשם „מעשה יהודית — מדרש לחנוכה“.

הנוסח השני שהוציא לאור הינער בשם „מגלת יהודית“ קרוב הוא יותר לנוסח היווני האפוקריפי משאר הנוסחאות העבריות³. הכ"י שעל פיו הדפיס הינער את הנוסח הזה הועתק ע"י פרופ' ד"ר לוי נינצבורג מכ"י אכספארד 2669. גם לנוסח השני הזה מצאתי כ"י מקביל בין כ"י המנוח קויפמן ז"ל (מספר 259), ונוסח כ"י זה דומה בכללו לכ"י אכספארד (בעתיד אסמן אותו: כ"י א, ואת כ"י קויפמן מספר 259 = כ"י א ומספר 188 = כ"י ב). אבל למרות דמיונו הכללי יש לו ערך מיוחד וראוי הוא לפרסום מ כמה טעמים:

א) גרסתו לרוב נכונות יותר משל כ"י א.

ב) בעזרתו נוכל לאמת ולהצדיק מצד אחד התיקונים שנעשו ע"י פרופ' נינצבורג: וד"ר הינער, ומצד אחר יש לאל ידינו להגיה כמה שבושים שנפלו בכ"י א, אשר נעלמו מעיני החכמים המפורסמים הנ"ל.

ג) על פי כ"י א נוכל למצוא החסרונות שבכ"י א ולפרש את יתרונותיו.

¹ ונלוה עליהן מאמר ע"י ענין שריפת המתים. על הביבליוגרפיה שהביא ל„מדרש עשר אותות המשיח“ (ע' 118) יש להוסיף מאמרו של פרופ' מרמורשטיין Les sig- (186-176 [1906] R. E. J. LII. nes du Messie); על שריפת המתים כתבתי מאמר בהונגרית בשנת תרצ"ב (Magyar Zsidó Szemle XLIX. [1932] 83-110).

² עיין Weisz, Katalog der hebräischen Handschriften und Bücher in der Bibliothek des Professor Dr. David Kaufmann S. A. Frankfurt a. M. 1906.

³ עיין הינער, הלכות ואגדות. 92.

להוכיח אך אפשר להצדיק את השערותיהם של פרופ' נינצבורג וד"ר הינער
למלות החסרות שבכ"א אביא פה הונמאות אחרות:

כ"א	תקוני פרופ' נינצבורג וד"ר הינער	כ"א
26 עד באך . . . ה	—	9 עד בואך ימה
28 . . . קצר	—	10 בימי הקציר
30 המירות	המדינות	11 הישרים
35 בני	בני (ישראל) (ל' ג')	13 ישראל
55 נפשוים	—	21 נפשוים
56 כשרים	כשרים (ל' ג')	23 כשרים
57 וראו	ובאו (ל' ג')	23 וילכו
59 כשראנ	—	24 כיון שראה
71 מצאו	—	39 יצאו
80 . . . אחר	—	47 יום אחד
(ע' 110) 6 אבי	בעלה	59 בעלה
9 לה	ל'י	63 ל'י
17 שתאמין ל'י	שתהיה (ל' ג')	71 שתצילני
31 מתבקשת	מתביישת	84 מתביישת
31	—	84 לא דיך

מוכן מאילוי שגם בכ"י שלנו נפלו שבושים אחדים אבל ע"פ כ"א נוכח לתמן
רובם כנולם.

עוד יש הבדל בין כ"א ובין כיק"א, בתחלת כ"א ובסופו נמצאו הוספות החסרות
בכיק"א. סופו של כ"א מטושטש למדי, אמנם אין ברצוננו עתה לשום לב אלא
על ההוספה שבתחלת המגלה.

בתחלת כ"א נמצאות ישירות אחרות המתחילות בביטוי "שאלתא וכו'". לפי
הינער⁴ "אע"פ שמגלת יהודית שלפנינו מתחילה בביטוי "שאלתא" אין לה שום יחס
לשאלות דר' אחאי, אבל דבריו — במחילת כבודו — אינם נכונים, כי למגלה עצמה
בדאי אין שום שייכות לשאלות דר' אחאי, אבל ההתחלה או — יותר נכון —
"ההקדמה" הקטנה שבתחלת המגלה איננה מנוף המגלה, גוף המגלה מתחיל בכ"א
כמו בכיק"א: "ארפכשד מ'ך מדי כביש וכו'" אולם חומר "ההקדמה" הזאת פוקח
בלי שום ספק על ידי מעתיק פלמיני משאלות דר' אחאי (שאלתא כ"ג דרשה
להנכוח). קשה להחליט אם המעתיק עצמו קצר את השאלות שלפנינו או אם מצא
כבר נוסח מקוצר⁵ וממנו לקח שורות אחרות בתור "הקדמה" למגלה יהודית. אתן פה
את "ההקדמה" שבתחלת כ"א ולעומתה אדפיס את המקומות המקבילים מן השאלות.

⁴ שם שם.

⁵ השתמשתי בדפוס דיהרונפורט, שנת תק"ם.

⁶ עיין מאמרו של פרופ' י' נ' אפשטיין, ירידי שאלות (תרכ"ג י' 283-308).

שאלתא ב"ו (דרשה להנוכה)

שאלתא דמחייבין דבית ישראל
לאודווי ולשבחוי קמי שמוא בעידנא
דמתרחיש להו ניסא . . . זכר מטי
יומא דאתרחיש להו ניסא לישראל
כגון הנוכה ופורים . . . דא"ר
יהושוע בן לוי נשים חייבות בנר
הנוכה מפני שאף הן היו באוחו הנס.

הקדמתו של כ"א

שאלתא דמחייבין דבית ישראל לאודווי
ולשבחוי ע"פ כ"ב ניסא וניסא דעביד להן קודישא
ברך הוא לישראל כגון הנוכה ופורים וכו' א"ר
יהושוע בן לוי נשים חייבות בנר הנוכה שאף
הן היו באוחו הנס ועליהן אתרחיש ניסא. (הכי
הוה עובדא. אמרו רבותינו כימי אבותינו בבנין
בית שני).

כדי להבין למה הקדים המעתיק הנ"ל דברי השאלות למגלת יהודית נבדק את
שייכותה של מגלת יהודית להנוכה.

מנחה האפוקריפי היווני שלפנינו אין ללמוד שאירעה מעשה יהודית בימי היוונים,
ומכל שכן שאין להוציא ממנו שיש לו למאורע הזה שום יחס למלחמת החרות של
החשמונאים או להנוכה, לא כן בנוסחאות העבריות הידועות לנו. בכלל רמזו
— לרוב בתחלתן או בסופן — על היוונים באופנים שונים, למשל:

ד בעתיד אצטט את ספר יהודית האפוקריפי על פי תרגומו של מר משה סימון
הגרפס ב"הספרים החיצונים לתורה ולנביאים לכתובים ושאר ספרים חיצונים (ערוכים
בהשתתפות כמה למדנים ע"י אברהם כהנא, כרך שני, ספר שני תל-אביב, תרצ"ז
שמ"ח-שע"ז), עיין במבואו (שם ע' שני'): „וכך היתה באמת כוונת בעל התרגום הזה
להוציא נוסח עברי שהיה יכול להיות מקור לנוסח שלפנינו, אבל בהרבה מקומות לא
היה זה אפשר אם לא על ידי ביטויים זרים קצת או יותר”.

ע"ן מה שכתב פרופ' ש' קליין בספרו החדש „אריך יהודה“ (תל-אביב, תרצ"ט)
50: „עיקר תכנו מוסב על מלחמות החשמונאים בסורים. בספר „הגנוז“ הזה נקראים
הסורים בשם „אשורים“ וכל שדה המלחמה העבר מסביבות ירושלים לעמק זרעאל.
אבל מקורות מדרשיים מראים בעליל, שהכוונה כאן למלחמת בני מתתיהו, שכן הם
באותם המדרשים נזכרים יהודית ומעשה נבורתה; אמנם מחבר הספר האפוקריפי יצא
בכוונה את שני הדברים וכו”.

אבל לפע"ד הנוסחאות העבריות שהן לפנינו היום אינן „מדרשים“ במלא מובן
המלה; ומקורן בלי ספק הנוסח האפוקריפי (קשה להניד בוודאות נמורה אם ניתרנמו
ממקור יווני, לטיני, סורי, או ארמי — שנאבד כבר והיה ידוע להירונומוס — או אולי
אפשר שהן שרידים מהנוסח העברי העקרי) „ההרמוזים“ על היוונים שנמצאו בהן
— כמו שנראה — הוספות מאוחרות הם, החשמונאים עצמם לא נזכרו בהן רק מעשה
יהודית נקשרה בכ"י אחדים עם ספורים השייכים להנוכה, ומה שנמצא ברוב הנוסחאות
„ירושלים“ במקום „בתול“ היא ניכ מעשה ידי המעתיקים המאוחרים, קרוב לודאי
שלפני המעתיקים היה בנוסח „בתול“, אבל חששו שלא תענין את „הקורא“ מעשה
שאיירעה „לבתול“ ולכן שינו את שם העיר וכתבו „ירושלים“. מענין מאד שבכ"י א
— שאני מוציא פה לאור במקום ראשון — לא בא השם „ירושלים“ במקום „בתול“,
אבל נוסח הינער ב' (= כ"א) — שיש בתחלתו ובסופו הוספות נכריות וגם בתוך הנוסח

א) בכיק"א, שהוא נקי בכללו מהוספות, נמצא רק י"ז אחד (בשורה 89):
שמעו מחנה יוונים.

ב) בנוסח ב' של הינער (הלכות ואגדות 105-113) נזכר כבר (בשורה 16-17)
אלכסנדריוס המוקדוני המלך הגדול" — (יש עמוד 110-113 שורה 13). המחנה
של יוונים" (שם שורה 22-21), במהנית יוונים" — (שורה 39) כיון ששמעו יונים
כך" — (שורה 42) ירדפו ישראל יונים".

ג) (עלול ב"ה ח"ב 12) מתחיל "יהי בימי אליפירטי מלך יוון".

המלות "יוון" או "יונים" שניתוספי כפי הנראה על ידי המעתיקים בני נוסחאות
הנוכחיות אינן מראות עוד בידאית שכוונת המעתיק היתה לקשר את מעשה יהודית לנס
הנוכחי. אבל בכת אחת של ב"ה לא ברבר שנרמז בנוף המנלה על היונים, אלא שכל
הספור מקושר עם ספרי אחר המדובר על "בתו של החשמונאי" שבא הנמין לפגום
אותה ורצתה לבחר בנות משהעשות לה נבלה כזאת, לולא אחיה יהודה שבא
עם אהותו בערמה אל הנמין "ושלף יהודה את הרבה והתו את ראשה והשליכהו
בתוך מחנה יוונים וכשראו כן כי נפל מלכם ברחו ויצאו . . ." ואחר שכך מסיים את
הספור "יצרנה בת קוף מבית קדש הקדשים ואמרה נצחה סופיא דאירא לאנחא קרבא
באנטוכיא¹⁰ ממשיך "כיון ששמע מלך יוונים שהרגו הנמין שלו ואנשיה קבין כל
נייסות וחילולת שלו וכו'" ומספר בקיצור את מעשה יהודית.

יש לשערה וקרוב מאוד להתקבל שהמעתיקים דנו "גורה שזה" בין שני הספורים
האלה כיון שבראשון מסופר על יהודה, אשר התו ראשו של הנמין אחד שרצה
לפגום אהותו ואח"כ נעשה גם ליהודים שברחו האויבים, ובשני האשה יהודית התוזה
ראשו של הנמין אחד צורר היהודים ועל ידי זה נעשה גם כן גם ליהודים שנבלו
האויבים וימלטו על נפשם, ועל יסוד זה סמכו וקשרו את שני הספורים.^{10a}
הופעה דומה לזאת רואים אנהנו בכיק"א (מס' 259, שממנו אדפיס את הנוסח

נכנסו ע"י המעתיקים מלים ובטויים שאינם שייכים לנוף המעשה — בזמן שבחלקו
הראשון דבר ע"י "כתול" בחלקו השני התחיל לדבר על "ירושלים".

⁹ לכת הזאת שייכות: א) נוסח הינער א' "מעשה יהודית (הלכות ואגדות 98-102)
ע' 8 ש' 48: "כיון ששמעו אוליפירטוס מלך יוונים". שם ש' 52: "במחנה יוונים" ע' 99
ש' 10-11: "אצל מחנה יוונים" ע' 101 ש' 45: "וכשמעו מחנה יוונים". ב) נוסח
יעללינעק: מדרש להנוכה (ב"ה ח"א 133-134) בתחלתו ע' 133: "כיון ששמע מלך
יוונים" בסופו: (ע' 134) "כיון ששמעו יוונים". ג) כיק"ב שאדפיס בשם "מעשה
יהודית—מדרש להנוכה" ש' 24 (בתחלתו) "כיון ששמע מלך יוונים". ש' 51 "ראשו של
מלך יוון". ש' 53: "כיון ששמעו יוונים". בשתי נוסחאות אחרות מרמז המעתיק על
שייכותה של המעשה ליוונים באופן אחר. א) נוסח יעללינעק: מעשה יהודית (ב"ה
ח"א 130-131) בסופו (ע' 131): "ירדפו ישראל אתהיהם עד אנטוכיא". ב) נוסח
נסטיר (Studies and Text III. 31-32 = Exempla 251) פותח: "מעשה ת"ר בשמונה
עשר באדר יום שערף סליקים" וע"ן גם שם ש' 8. "מחנה סליקים".

¹⁰ ע"ן הינער הלכות ואגדות ע' 98 הערה לשורה 46; וע"ע מנלת הענית י"ז אלול
הצ" לייבנשטיין H. U. C. A. VIII-IX. 335-336 ע"ע המעשה הבאה
אחרי "מעשה יהודית" שאדפיסנה פה במקום השני (שורה 67-57).

החדש הזה של מגילת יהודית) בקשר עם הספור על „עשרה הרוגי מלכות“¹¹ שהוסיפו עליו את מעשה חנה ושבעה בניה¹² מהדבור השני של „מדרש עשרת הדברות“. גם פה קשרו המעתיקים¹³ שני ספורים שאין ביניהם קשר פנימי ממשי על פי ה„צד השוה“ שבבהם, כלומר שבשניהם נהרגו בני עמנו על קדוש השם.

בתור הוספה אדפוס פה שני הספורים המקושרים הנ"ל כדי להראות בעליל אך נקשרו ספורים כאצלה עם ידי מעתיקים וגם בעבור שנוכל לחקן בעזרת כ"י זה את השבושים שנפלו בכ"י יעללינעק המקביל.¹³

לפני הפייטן ר' יוסף ב"ר שלמה מקרקשונה בעל היוצר לשבת ראשונה של חנוכה (אורך כי אנפת) היה כנראה ניסח שבו היה מקושר הספור על „כתו של החשמנאי“ ואחריה יהודיה עם מעשה יהודית. ועל פיו יסד את היוצר הנזכר.¹⁴

למפדשי מאמרו של ריביל (שבת כ"ג ע"א) „אשה ודאי מדריקה דא"ר ריביל נשים הייבות בנר חנוכה שאף הן היו באיתו הנס“ היה כבר ידוע ויצרו של הפייטן הנ"ל¹⁵ ומעניין מאוד ירש"י בפירושו עם המאמר הנ"ל כד"ה „שאף הן היו באותו הנס“ לא הזכיר את מעשה יהודית רק פירש: „שגורו עיב"כ על כל בתולות הנשואות להבעל לטפסר תחלה וע"י ידי אשה נעשה הנס“. אבל הרשב"ם רמז בפירושו על יהודית.¹⁶

¹¹ עיין מאמרו של סרוס' פינקלשטיין *The Ten Martyrs (Essays and Studies in Memory of Linda R. Miller. New-York 1938. 29-55).*

¹² עיין מאמרו של סרוס' באכער ז"ל *Zsidó vértanúk a keresztény naptár-ban (Imit Évkönyv 1901, 18-35)* Maass, *Die Makkabäer als christliche Märtyrer*; *Heilige (M. G. W. J. XLIV. 1900, 145-156).*

¹³ עיין ההוספה (שורה 49): „כיון שנהרגו אלו עשרה צדיקים באו שבעה אחים והספידו עליהם ובכו מאד עד שנשמע הדבר לקיסר ובני“.

¹⁴ א"י יעללינעק ב"ה חי' מעשה עשרה הרוגי מלכות (נוסחא ב') 28-30. הקטע שבביק"א מס' 259 מתחיל אצל ר' יהודא בן בבא. ב' יעללינעק ב"ה ח"א ע' 70 בסוף מדרש עשרת הדברות. מקורה הארמי של מעשה זאת בניטון נ"י ע"ב.

¹⁵ ע"ע הגולת לשבת שניה של חנוכה לר' מנחם ברבי מכיר (אין מושיע וגואל): „איה שוקל וסופה הקינים במגילת ספר הנתן אמרי שפרה מוסתי בת מררי למטה ראובן הבכורי. יחוסה לשבת כארי יהודית בת בארי“. לפני פייטן זה היה, לפי הנראה, ניסח כביק"א או ניסח הינער ב' שברון ניתוסף בטעות שיהודית היא ממטה ראובן, אבל פועות זאת כבר נמצאת בהרומנו הלטיני של ספר יהודית. עיין Fritzsche: *Die Bucher Tobi und Judith (Kurzgefasstes exegetisches Handbuch zu den Apokryphen des Alten Testaments: „Vet. Lat. : „Sokk A: „Vulg. in beiden letztern dann noch: filii Ruben.“*

¹⁶ עיין פירש"י על יחזקאל כ"א. י"ה: „והפייט שיסד בחניכה המואסת כל עין הקדרר המונה מסעיני שקרא את ההרב מואסת כל עין“. עיין סדר עבודת ישראל 631.

¹⁷ מגילת ד' ע"א תוס' ד"ה: „שאף הן היו באותו הנס“: „פירש הרשב"ם שעיקר הנס היה על ידן ספורים ע"י אסתר, בחנוכה ע"י יהודית, בפסח שבוכות צדקניות שבאותו הדור, נגאלו“. ע"ע פסחים ס"ח ע"א תוס' ד"ה „היו באותו הנס“ ע"ע הינער, הלכות ואגרות 96 הערה לשורה 22-21.

על יסוד מה שאמרנו נכבד להניח שמעתיקי של כ"א ידע — כפי הנראה — את השייכות ישבן מעשה יהודית וחנוכה על פי הוצר הנ"ל או על פי הפרושים על מאמרו של ריב"ץ. וכאשר מצא נוסח עברי ממגלת יהודית אשר בו היה זה לא היה בולט, רצה להטעים את השייכות הזאת ולכן הקדים למגלה שורות אחדות משאלות או מקצור השאלות ישבן מובא גם מאמרו של ריב"ץ. וכמו כן הוסף בסוף המגלה איזה הוספות נכונות המראות גם כן שייכותה של המגלה לנס הניכח. בהודמנות אחרת אדבר אי"ה על היהם ישבן הניסחאות העבריות וכן הנוסח הוותי ושאר הרגומיו של ספר יהודית האפוקריפית.¹⁷

ש ו ש נ ה : בכיק"א (מס' 259) נמצא עוד ניסח עברי מספר יושנה שקרוב בכללו לנוסח ישנדפס בבית מדרשו של יעלליניעק (ה"ץ 128-126), אבל בהרבה פרטים משונה נוסח שלנו משלו. על פי כ"א זה נוכל לתקן את המעוות בדפוס יעלליניעק, לא אאריך פה לדבר על הניסחאות העבריות האחרות כי כבר דבר עליהם בפירוט מוד פרופ' ד"ר היליר גר"ו בהקדמתו לפירושו והעתקתו של התוספות לספר דניאל (הספרים החיצונים לתורה לנביאים לכתובים ושאר ספרים החיצונים תל אביב תרצ"ה עמוד תקנ"ח-תקנ"ט).

¹⁷ עיי' בכלל Cowley, Judith (The Apocrypha and Pseudoepigrapha of the Old Testament in English. Ed. Charles. Vol. I. Oxford 1913) p. 246 § 8. לדאבנו הנדול לא יכולתי להשיג את מאמרו של ליפסיוס Jüdische Quellen zur Judithsage (Zeitschr. für wissenschaft. Theol. 1867, 337—366).

מגלת יהודית

ארסכשד מלך מדי כבש עמים רבים במלכו ובנה עיר גדולה באבנים מרובעות
 ושמה בנטנים. ובשנתים עשרה שנה המלכותו נלחם עם נבוכד נצר מלך אשור
 ונלכד בידו. מן שלבדו נכה לבי ושלח מלאכים לכל יושבי כתיים ודמשק וקדר
 השוכנים בגליל ולנים שבכרמל ולכל אשר היו בשמרן מעבר לירדן עד
 וירושלים ומאנו ללכת לנבוכד נצר וקצו עליהם וניטעו בכסאו לנקום מהם. קרא
 לאליסורני שר צבאו ואמר לו לך וקבץ לו כל האומות שתוכל הלך וקבץ
 מאה ועשרים אלף נבוכד מלחמה ועשרים ישנים אלף בעלי חצים ונמלים נרשאים
 מן עד אין מספר ולכד כל המדינות הגדולות ובו כל בני תרשישה ועבר
 את סרת ובה לפדן ארם וקח הכל מנהל ממרא עד בואך ימה והרנס לסי חרב
 וישף הודעים בימי הקציר וקצין האילנות ותסול אימתו על כל יושבי הארץ.
 מן ישרא כל השדים שלחו לאליסורני ואמר לו הסתלק מעליני ונעבוד נבוכד
 נצר אנו ובנינו ולא ישמע עליהם מפני שצוהו ארצנו לכבוש כל המדינות
 ולהרגו ויטביהם ולמלוד על כל הארץ. מן שיטמעי ישראל כך סחרו מאד
 ויעל אליקים הכהן וישלח כתב לכל היהודים שבזרעאל ולעומדים על פני השדה
 לסבור מעברות אליסורני הרשע שלא יכנס ביניהם ועישו כן וקומו וזעקו לה'
 כל בני ישראל ויבניעו נשטם בצים ובכי ורבישו הכהנים שקים וסלו על פניהם
 לפני מוכה העולה ותסללו בלב אחד שלא יומסרו ביד אותו רשע. ואמר

5

10

15

1 במלכו) כ"א: למלכותו. (גדולה) כ"ב: גדולים. הנהתי עים כ"א.

2 בנטנים) כ"א: בניתנים. עין ס' יהודית א' א"ב: ארסכשד אשר מלך על
 מדי באחמתא. הוא אשר בנה על אחמתא סביב וכו'. בתרגומו הסורי של הספר נמצא
 במקום אחמתא (Ekbatana). "נסטן" או "קסטן". קרוב הדבר שבניתנים" או "בנטנים"
 נתהו מנרסא ו' או דומה לו.

3 ונלכד... ישלכו) כ"א: ונלכד נבוכדנצר את ארסכשד בשדה כראותו
 שנצח המלחמה.

4 דמשק... שבכרמל) כ"א: ולדמשק ולבנק ולנים אשר בכרמל וקדר
 השוכנים בגליל. עין ס' יהודית א' ודח: וישלח נבוכדנצר מלך אשור אל כל יושבי
 סרם ואל כל יושבי מערב ויושבי קיליקיה ודמשק לבנק ומל חרבנק ואף כל היושבים
 לפני שפת הים ולאשר בניו כרמל ונלעד וגלילי העמון ועמק זרעאל הגדול.

5 ובה) כ"ב: ובזה. הנהתי עים כ"א.

6 ימה) כ"א: ימה. עין ס' יהודית ב' כ"ד: ויעבר נהר סרת ויעבר
 בתוך ארץ ארם נהרנים ויהם את כל הערים הנבהות אשר על הנחל ע ברון
 עד מבוא הים.

7 בימי הקציר) כ"א: קציר. עין ס' יהודית ב' כ"ז: וירד אל עמק דמשק
 בימי קציר חטים ויעבר את כל שדותם וכו'. (תפיל) כ"ב: וסול. כ"א: ונסלה.

8 דרשדים) כ"א: המדינות. הניער מניה: המדינות. 9 לכבוש) כ"א: כבוש.

10 ישראל) כ"א: בני... והוסף הניער בעצרת סרס' ונצבור את המלה
 ישראל.

- להם אליקים דעו כי שמע ה' תפילתכם אם תחזרו בתשובה שלימה לפנינו כי
 משה רבינו בטח בהקביה ועמלק לא בטח בו וכשנתחזק משה בתפילתו מסרו
 הצור בידו ואנו אם נבטח בה' לא נירא מפניהם, כשישמע אליפורני שנתכוונו
 ישראל להציל נפשם, חרה אפו וקרא למואב ועמון, אמר להם מה כחה של
 אומה זו שרוצים להנצל מידי? אמרו לו נאמר לך עניינם, הם היו מזרע
 כשדים וישבו בפרך ולא בקשו לעבוד אלהי אבותם וילכו דחקן ומשם לארץ
 כנען עם רכוש גדול ויבא רעב בארץ וירדו מצרים ויפסו וירכו מאד, כיון שראה
 מלך מצרים בן הכניד עליהם עולו וזעקו לאלקיהם והציעם מידו והוציאם משם
 והכה פרעה וחילו מכות משונות וקרע הים והעביר ישראל בתוכו, כיון שראה
 אותו רשע שנקרע הים עלה במחישבתו ואמר כשם שאילו עוברין כך נעבור.
 רדפו אחריהם להושיבם לעבודתם והקביה ניערם בים סוף וישראל יצאו וילכו
 במדבר סיני מקום שלא ישב אדם שם והמתיק להם קונם מעיינות והאכילם
 מ' שנים מעדני עולם ונצחו אויביהם בלא חרב וקשת ולא היתה אומה יכולה
 להם כי אלקים נלחם בשבילם וכשעברו על החרם נמסרו ביד שונאיהם
 וכששבו בתפילה לפני קוניהם מיד הצילם, ראה כמה מלכים כבשו הכנעני
 והחתי והאמורי והפרזי והחתי והיבוסי והגרנשי וכל נכוני בשן, ועתה אדונינו,
 אלקיהם שונא זימה הוא, חקור, אם עומדין בציוויו לא תוכל להם ואם לאו דע
 כי הם נתונים בידך, ואף עכיוור הגמונו אמר לו כך, כשישמע אליפורני דבריו
 ביקש להרוגו ואמר לעבדיו אנשים בלי כל יוין ובלא לימוד מלחמה היאך
 יכולין לפנינו אלא נעלה עליהם ונהרנם ואחר כך ידקר עכיוור זה בהרב וידעו
 כל הגוים כי נבוכד נצר מלך על כל הארץ, מיד צוה אליפורני לתפוש עכיוור
 ולהוליכו לבתול המדינה ולמוסרו ביד ישראל, כיון שקרבו להרים יצאו הקלעים
 והחזירום לצדי ההרים ואסרוהו לאילן בידיו וברגליו והניחוהו, וכאו לאדוניהם

21 (כחה) בכ"י: כחם. למואב ועמון) כ"א: פשרי מואב ולשרי עמון. עיין ס'
 יהודית ה' ב', והגהתי ע"פ כ"א.

22 נאמר . . . הו"ס כ"א: אדונינו אומה זו דבר שלהם.

24 כיון שראה) כ"א: וכשדאנ.

25-33 והוציאם . . . בשן חסר בכ"א.

30 אומה) בכ"י: במה.

32-33 ראה . . . בשן עיין ס' יהודית ה' ט"ז.

34-35 ועתה . . . חקור) נובל פרישה ע"פ כ"א: ואלהיהם של אילו שונא חמם
 ונול וזמרה הוא, ועתה אדונינו חקור. ועיין ס' יהודית ה' י"ז: וכל אשר לא השאו
 פאלהיהם היה להם טוב כי אלהים שונא עולה היה עמהם [שם שם כ'] ועתה אדוני
 אם יש בעם הזה עון . . . ונוכל להם.

80 בלי . . . מלחמה) כ"א: בלא כח ובלא כלי מלחמה בלא צמוד דעת.
 עיין ס' יהודית ה' כ"ג: כי הגה עם אשר אין בו כח ונכורה למלחמה.

37 יכולין) כ"א: יכולין לעמוד.

39-40 כיון . . . והניחוהו) כ"א: כיון שנתקבצו להרים מצאו הקלעים וקלעו

וספרו לו מה שעשו, ירדו ישראל מבתול ומצאחה, אמרו מה סיבך לכאן? אמר להם מפני שלמדתי זכות עליכם עשו לי כך, ובאותן ימים היו זקנים עזיהו ושמעון כרמי וגדיאל, כששמעו ישבא אליפורני להורגם נפלו על פניהם, ויבכו בקול גדול ויאמרו ה' הבט לישועתינו ונקמינו מצרינו, לאחר שבכו העם אמרו לעכור אלקינו אשר נבורותיו סדרת יצילך מידי הרשע הזה נתקם ממנו.

45

יום אהר צוה אליפורני להילוחו לרדת לכתול ק"כ אלף עושי מלחמה וכ"ב אלף בעלי חצים מלבד העוזרים אותם מן המדינות שכיבשו ויכינו מלחמה נגד ישראל ויבאו עד ראש ההר הפנה דתינה מן המקום הנקרא צלמון כנגד איילון, כיון שראו ישראל נתנו אפר על ראשם ויקחו כלי מלחמתם וישבו במקום דוחק הדרכים במסלות שבין ההרים והיו שומרים אותן יומם ולילה, והיה שם מעיין אחד ההולך לעיר ופסקוהו והיו שם מעיינות אחרות קרובות לעיר ומשם שואבים מים ויבאו עבדי אליפורני ופסקו כולם ולא היה לישראל לשותות שלא היה להם מים בעיר, נאספו כל ישראל לעזיהו, אמרו לו ישפוט ה' בינינו וכיניך שלא רצית להשלים את נפשנו עם אשורים ומוטב לנו שנמסור

50

55

באבנים וחזרו לצד ההרים ואסרוהו לאילן בשתי ידיו ובשתי רגליו, עיין ס' יהודית ו' י"ב"ד: ויהי כאשר ראו אותם אנשי העיר וישאו את כלי מלחמתם ויצאו מן העיר א' ראש ההר וכל איש קולע בקלע עצרו אותם לעלות וידו אבן בס וירדו אל שיפולי ההר ויאסרו את אחיזר ויעובוהו משלך בתחתית ההר.

⁴¹ מבתול) בכ"י: לכתול, עיין ס' יהודית ו' י"ד: וירדו בני ישראל מן העיר ועמדו

עליו ויפתחו אותו.

⁴² היו) כ"י א: היה בבתול וזקנים.

⁴³ עזיהו . . . וגדיאל) כ"י א: עזיהו בן מיכדו ושמעון וכרמי וגדיאל וכל העם.

עיין ס' יהודית ו' ט"ז: עזיה בן מיכה משבט שמעון וכברי בן עתניאל וכרמי בן מלכיאל.

⁴⁵⁻⁴⁶ ותנקם ממנו) כ"י א: ועכשיו תראה נקמתו.

⁴⁷ יום אהר) כ"י א: . . . אחר. עיין ס' יהודית ו' א': והיו ממחרת ויאמר

הלופרנים . . . לעבור אל בית-אלוה.

⁴⁸ ויבאו . . . ההר) כ"י א: ויבאו בעמק ההר עד סוף ההר, עיין ס' יהודית ו' ג':

ויחנו בעמק קרוב לבית אלוה על העין וישו לרחב א' דתן וכו'. הפנה) בכ"י: השנה.

והנהתי ע"פ כ"י א.

⁵⁰ ויקחו) בכ"י: ויקח. עיין ס' יהודית ו' ה': ויקחו איש כלי מלחמתו וכו'.

כ"י א: ולקחו.

⁵² ופסקוהו) כ"י א: ופסקו אותה. אחרות) כ"י א: אחרים.

⁵³⁻⁵⁴ קרובות לעיר) כ"י א: מחומת העיר.

⁵⁸ שואבים) בכ"י: שראבים. והנהתי ע"פ כ"י א: וע"ע ס' יהודית ו' י"ג.

⁵⁴ לשותות) כ"י א: מים לשותות.

⁵⁵ נפשנו) בכ"י: נפשך, והנהתי ע"פ כ"י א, וע"ע ס' יהודית ו' כ"ד: לבלתי דבר

שלום עם בני אשור.

עצמינו ביד אליפורני ולא נמות בצמא, אמר להם המתינו המישה ימים אם יבוא לנו עזר מן השמים מוטב ואם לאו נמסור עצמינו בידו. ותשמע הדבר אשה אחת שהייתה חכמה ביותר ויהודית שמה והיא אלמנה בת מררי בן עזרא בן יוסף בן עזיהו בן אליהו מבני ראובן ויש בעלה מנשה שמת בימי קציר הטים כשהיה עומד על הקוצרים ויקבר בתול עירו עם אבותיו והאשה יפה מאד, כיון שראתה שישראל וריון במצות מסרה עצמה לשמים, אמרה אלכה לערל זה שאנכי בטוח בהקב"ה שעל ידי תהיה תשועה לישראל, הלכה היא ושפחתה אצל שומרי השעה, אמרה להם פתחו לי שעל ידי יעשה נס, עני לה השוערים אין את מתביישת מן הקב"ה או שמא עניך נתת בערל זה? אמרה להם הם וישלום שאנכי עושה דבר זה, אלא לשם שמים ונשבעה להם, באותו שעה פתחו לה השוערים והלכה לה, כיון שהגיעה אצל המחנה אמרו לה ומה טיבך לכאן? ומאיו מקום את? אמרה להם הודיעו לאדוניכם שנערה יהודית יפה ביותר עומדת כאן ורוצה ליכנס אצלו לדבר עמו, הלכו המשרתים והגידו לו, אמר להם קראו לה, והביאוה בכבוד ותעמד לפניו וישאל לה מה תרצי? ותאמר לו אחי ובית אבי כהתם הם ונביאים בישראל ושמעתי שנתנבאו שלמהר הפול ירושלים בידך ובאתי אצלך שתצילני עם משפחתי, מרוב שמועה טובה ששמע אותו רשע אמר לה אעשה כל רצונך ועתה הנשאי לי ואעשה כל רצונך ואתן לך הצי מלכותי, אמרה מאין זכותי שאנשא אפילו לאחד מעבדיך

68 חכמה ביותר) כ"א: בירושלים, אבל יש לפקפק בנרסא זו, מכאן ואילך גרס מעתיקי של כ"א תמיד ירושלים במקום בתול.

58-59 מררי ראובן) כ"א: מרדכי בן עזרא בן יוסף בן עזיהו בן אליהו בן ימנד בן נבעון בן רפוא בן אחי עזר בן מלכה בן עינן בן נתנאל בן שמעון מבני ראובן, עיין ס' יהודית ח' א': מררי בן עיזן בן יוסף בן עזיאל בן חלקיה בן חנניה בן גדעון בן רפאל בן אחיטוב בן אליהו בן חלקיהו בן אליאב בן נתנאל בן שלומיאץ בן צורישדי בן ישראל, בשאר תרגומיו של ספר יהודית נמצאים שמות אחרים.

מבני ראובן) גרסא זו נמצאת גם בכ"א ובודאי נכונים דברי פרוס' גינצבורג שגרסא זו משובשת כי יהודית היתה משבט שמעון כמו שאנו רואים מנוסח האפוקריפי שנמצא שם "בן שלומיאץ בן צורישדי" שהוא נשיא למטה שמעון, (עיין במדבר א' ו' ועוד) וע"ע Fritzsche בפירושו על פרק ח' פסוק א', ע"ע ס' יהודית ט' ב': "י"י אלהי אבי שמעון" אבל כבר נמצאת גרסא זאת גם בתרגומיו הלטיניים של הספר (ע' שם שם).
69-60 שמת אבותיו) חסר בכ"א.

66 המחנה) כ"א מוסף: של ווינים, בודאי יש לפקפק באמיתותה של גרסא זו כמו שהעיר כבר על זאת פרוס' גינצבורג (עיין היגער עמוד 110 שורה 13) ועי' מה שכתבתי בהקדמה.

71 תפול ירושלים) פה צריך להיות באמת ירושלים כי גם בנוסח האפוקריפי י"א י"ט נמצא: "והולכתך ברוך יהודה עד בואך נוכח ירושלים ואשים כסאך בתוכה" כי מטרתו של הדיפרנס היתה לכבוש את ירושלים, כמו שאנו רואים מס' יהודית ד' ו': "ויכתוב יהויקים הכהן הגדול בירושלים אל יושבי בית אלוה וזבית הזמותיים אשר מנגד לזרעאל לאמר להם אשר יתפשו את מעלה ההר כי בהם היה הדרך

כל שכן לעצמך אלא אנכי נידה ולערב אטבול ואם רצונך הכרזו בכל מהניך
 75 שמי שיראה שתי נשים הולכות למעיין שלא יגע בהן ואם יעבור על דבר זה
 יחקק עליו הדינה. מיד צוה אותו רשע להוציא הכרוז ועשה סעודה גדולה הימן
 כל שריו ואכלו ושתי ונשתכרו והוא שחה יותר מכולם ונתן הקב"ה עליו שינה
 וירדם, כיון שראו גבוריו כך אמרו זה לזה נלך מעל המלך שונו השינה אינה
 אלא בשבילינו שרוצה לשכב עם הנערה, הלכו כולם למחניהם ונשתיירה האשה
 80 ושפתחה עם המלך לבדו, כיון שראתה שישן כמת נטלה חרבו וחתכה ראשו
 ופרסה עליו הסדין ונטלה הראש ותשימהו בחיקה ותלך אל המעיין ורא היה
 אדם שישאלנה דבר כי כן כבר הכרזו המלך על כך, ותבא אל שומרי פתח
 העיר ותאמר להם פתחו לי הישער שכבר עשה הקב"ה גם על ידי אמרו לה אין
 את מתביישת מן המקום לא דיך שונית ועכשיו תבאי בערמה ותרצי לאבדינה,
 85 מיד נשבעה להם שלא הלכה אלא לתשועת ישראל ואם אין אתם מאמינין
 לי הרי בידי ראש הרשע והראוהו לאותו הנמון שלמד זכות עליכם כי הוא
 מכירה נטלוהו והלכו להנמון, אמר בודאי הוא ראש המלך, פתחו לה השערים
 והכניסוהו ושמהו ישראל שמחה גדולה, ואותה הלילה כשהאיר הבקר הרימו
 בקול גדול ואמרו שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד, שמעו מהנה יוונים ההמון
 90 אמרו זה לזה מי הם הללו שמא ישראל באים עלינו? כיון שראו האויבים
 שמקריבין להם הלכו והודיעו למלך ומצאוהו בלא ראש וסדין פרוש עליו, נפל
 פחד עליהם וברחו כולם ורדפו ישראל אחריהם והרגו מהם הרבה ופתחו בשבתו
 של הקב"ה ואמרו ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר, כשראה אותו
 הנמון הגם שנעשה להם האמין בה' ובחר בתורתו ונתגייר ובחר בחיי העולם
 95 הבא וחביריו נהרגו תלי תלים, וכן ינקמינו הצור מאויבינו החושבים עלינו רעה
 וירחם על עמו ויוציאם מכל צרה וצוקה אמן.

לבא אף יהודה, שתצילנו) בכי"א: שתאמין, לפי סברת פרוס' גינצבורג צ"ל: שתחיה.
 74 (אנכי נידה) כ"א: אותה אשה היום בנדתה עומדת, (מהניך) כ"א: במחנות
 יוונים, גם פה הוספה מיוחדת המלה יוונים, כמו בשורה 13.
 75 (למעין) כ"א מוסף הוספה בלתי נכונה: שיש בחומות ירושלים.
 81 (המעין) גם פה מוסף כ"א: שכבד ירושלים, 83 (העיר) הינער מוסף פה
 (לפי עצת פרוס' גינצבורג): ירושלים.

אמרו לה) כן הוא בכי"א, בכי"א: אמרה.
 84 (את) בכ"י: אתה, והנחתי עפ"י כ"א, (לא דיך) בכי"א: , ונוכל
 להגיד שם גם ע"פ הנוסחאות העבריות האחרות (ועיין גם הנוסח הראשון אצל
 הינער עמוד 101 שורה 36) לא דיך שהלכתי (צ"ל: שהלכת) וקלקלתי (צ"ל: שקלקלת)
 ואין לנרסא זו שום שייכות עם שופטים ה' ו' וע"ע גרסת ב"ה.
 88 (ואותה . . . הרימו) כ"א: כיון שבא שחרית פרתו השערים וצעקו.
 89 (מחנה) אולי צ"ל: במחנה האויבים, יונים) מלה זאת ניתוספה ע"י המעתיקים.
 98 (ויקר) אסת' ה' ט"ו.

מעשה יהודית — מדרש לחנוכה

ת"ר. בימי מלכות יוק נהרו על ישראל שכל מי שישי לו בריה הבית יחקק עליו חרות שאין להם חלק באלקי ישראל, מה עשו ישראל עקרו בריהו בתיהם. ועוד נהרו שכל מי שישי לו שור יחקק על קרניו שאין לו חלק באלקי ישראל, עמדו ומכרו שור שלהם, ועוד נהרו עליהם שיבעלו את נשותיהם נדות, מה עשו ישראל פרושו מנשותיהם. אמרו יונים א"כ נבעלה אותך, כיון שראו ישראל כך החזירו נשותיהם, ועוד נהרו עליהם שכל מי שנושא אשה יעבורה לפני השר תחלה ויבעול אותה ואח"כ תחזור לבעלה, ונהגו דבר זה ג' שנים וח' חדשים עד שנישאת בתו של יוחנן כ"ג כשבקשו להוליכה אצל אותו השר סתרה את ראשה וקרעה את בגדיה. באותה שעה אחיה קצף המה עליה ואמר הוציאו את אחותי לישרופה ואל ינלה דבר זה למלכות, א"ל אין את מתביישת מרוב עם זה ומרוב סכנת נפשות מן המלכות, ועוד יצאת מבגדך ערומה, אמר ליה מוטב שאתבזה בפני אהי משאתבזה בפני טמא הזה שרוצה לבעול אותי להתעולל בי ודבר זה הרפה וקלן לכך השומעים שהיה טמא על בת כהן, כיון ששמע יהודה וחביריו כך מיד נתיעצו בעצה אחת אמרו נבוא ונהרוג אותו השר מיד הלביש יהודה [הנערה] והביא כל מיני בשמים וכל מיני 15 זמר ועשו חופות של הדם מבית חשמונאי עד ביתו של השר והיו מרקדן ומזמרין עד שהולכי אותה אצל אותו השר, כיון ששמע אותו השר כך אמר לשריו ועבדיו פנו מקום להללו וכבדו אותם שהם שמחים לעשות רצוני יותר מכך ישראל והם מורע אהרן הכהן וראוי לי לעשות להם כבוד, מיד הוציאו כ"ג שריו לחוץ ונכנס יהודה ואחותו ועם חביריו אצל אותו השר, מיד חתכו את ראשו ובזו כל מה שבביתו 20 והרגו כל שריו ועבדיו ורדפו ישראל את יונים מעכו ועד נמרין עקר מלכותם וישראל

1 (גור) ע' מדרש איכה זוטא 78-79; וע"ע היגער 95.

2 (חרות) היגער: שיחקקו כל אחד בכריה ביתו צלוב.

3 (קרניו) היגער: יחקקו עד קרניו הרי"נה.

4 שיבעלו בכ"י: שבעלו. (נדות) מעילה י"ז ע"א.

5 נבעלה אותך בכ"י: נבעלם אותנו. ב"ה ח"ו 2: אנו נוקקין להם.

6 (החזירו) בכ"י: הרהוהירו.

7 (לבעלה) עיין מגלת תענית י"ז אלול (H. U. C. A. VIII-IX, 335) וע"ע היגער 95

הערה לשורה 8.

8 כ"ג עיין היגער 96 הערה לשורה 21-22.

11 שאתבזה. בכ"י: שאין בזה. והגהתי עפ"י נוסח ב"ה ח"א 133. (פני) בכ"י:

בשני. ב"ה שם שם: לפני. (משאתבזה) בכ"י: משאת בזה.

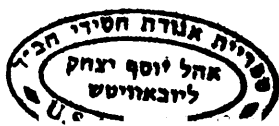
14 הלביש) ב"ה שם שם: הלבישו הנערה בלבוש מלכות.

17 וכבדו) בכ"י: וכבודו.

19 חביריו) בכ"י: חבירו.

20 נמרין) ב"ה שם שם: נמירא. בכ"י: נמרים. עקר מלכותם) ב"ה שם

שם: חוץ מעיקר מלכותם.

שכבית היו בצער ופחד כשביל אותם כחורי ישראל, יצאה בת קול מבית קדש הקדשים ואמרה נצחו טלויא דאלו למעבד קרבא באנטוכיא, והווי אותם כחורי ישראל וסגרו השערים והווי כלם בתשובה לפני הכ"ה ברפלה ובתורה במעשים טובים. כיון שישמע מלך יוונים שהרגו ישראל הושר שלו קבץ כל היילותיו ובא ויהן 25 נגד ירושלים כרחוק מיל. כיון שראו ישראל כל איתם היילותיו מיד נפל עליהם פחד ואימה והיתה שם אישה אלמנה יהודית שמה נטלה שפחתה והלכה נה אצל שומרי השער אמרה להם פתחו לי שערים שאם ריצה הקב"ה יהיה נס על ידי אמרו לה אין את מתביישת מן הקב"ה שמא עינוך נתת כאחד מן בעלי החילות, אמרה להם ה"י אלא ראיתי הלום אמש אם ריצה המקום על ידי יהיה נס לישראל, מיד פתחו לה שערים והלכה עם שפחתה עד אצל אוהן ניוסרה. ישאלו אותה ואמרו לה מה 30 טיבך בכאן אמרה להם דבר יש לי לדבר אל המלך. מיד הודיעו המלך, מיד שיגר המלך סריסו והביאו אותה לפניו של אותה המלך ואמר לה מה הדבר שלך, אמרה לו אני בת גדולים שבישראל ואחי נביאים וגדולים הם בישראל, שמעתי שהיו מרנבאים ואומרים למחר הפול ירושלים בידך וכאתי כדו שתאמין לי ולמשפחת. 35 כיון שישמע איתו הרישע שמח שמחה גדולה, והיה לו אדם אחד מהכמוי שהיה רואה מולות אמר למלך קודם שתבוא יהודית, אני רואה ישראל ישכונן הווי הן עומדים בתשובה ואין אתה יכול להם אלא תחזור למקומך, והויה המלך לבו עצב, כשבאת יהודית זאת ואמרה מה שאמרה האמין דבריה יותר מכל חכמיו ויועציו, מיד כפת ידיו ורגליו פאותו בעל חכמת העצה שלו, והגלה אותו בחיים על העין אצל שערי ירושלים ואמר מהר כשתפול ירושלים בידי נהרגו אותם. והווי יודעים ישראל שלמד 40 זכות על ישראל והווי רואנים עליו. באותה יערה אמר לה המלך רצונך שתנשא לי, אמרה לו אדוני המלך מאין זכיתי שאנשא אפילו לא מעבדך, אמר אעפ"כ איני מבקש אלא אותך לנפשי, מיד אמרה לו אי"כ אותה האשה בנדות היא עומדת ולערב תטבול, אלא אם רצונך הוציא כרה ישכל מי שרואה שתי נשים הלילה הזה הולכות אצל המעיין שבשער אל יפגעו בהן ואל יאמרו להן כלום. 45 מיד הוציא כרה ועישה כך ועשה משתה גדול לכל שריו ועבדיו אכלו ושתו ונשתכרו. באותה שעה הרבו כל שריו איש איש לאוהלו, כיון שראתה יהודית כך נטלה סייף שלו וחתכה את ראשו ופרסה עליו סדן שלו והלכה לה עם ראשו של המלך

21 שכבית) ב"ה שם שם: שהווי בעיר, הינער 98 ש' 45: שבירוש'.
 22 טרפייא) הינער 98 ש' 46: פוליא, ע' 112 ש' 44: טלויא, עיין סוטה ל"ג ע"א. בכ"י: ער"יא.
 23 אדם אחד מהכמוי) בכ"י: אדם והכמוי, והנהתי עפ"י גרסת ב"ה שם שם.
 24 ותלה) בכ"י: נתלה, והנהתי עפ"י גרסת ב"ה שם 134.
 25 נהרגו) בכ"י: הורות, והנהתי עפ"י גרסת ב"ה שם שם.
 26 שרגנשאי) בכ"י: תנשאי, והנהתי עפ"י גרסת ב"ה שם שם.
 27 אמרה) בכ"י: אמר, והנהתי עפ"י גרסת ב"ה שם שם, זכיתי) בכ"י: זכותי.
 עיין נוסח הינער ע' 100 ש' 21-20: ואמרה זכיתי לינשא אפילו לא מעבדך.
 28 עומדת) בכ"י: עומד, תטבול) בכ"י: השכול.

אצל שערי ירושלים ואמרה להם לישראל סתתו לי שערים שכבר עשה הקב"ה
 50 גם על ידי אמו לה אן את מרבבישת מן הקב"ה לא דוד שזנה וקלקלה אלא
 תבוא בעלילה ותרצי לאבד את ישראל מיד הראתה להם האיש של מלך יין
 בין ישראל וישראל כך נטלו את הראש של מלך באותה יענה סתתו שערים ויצאו
 והרימו קיץ העקן בקיץ גדול שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד בין ישמענו יונים
 כך אמרו מי הללו בין ישראל שהם מקרובים, אמרו הללו למלחמה הם באים עלינו
 55 הלכו בני שידועו למלך, ומצאו את המלך בלא ראש מיד נסלה עליהם אימה
 ופחד וברחו והדפו ישראל אחרים ודרגו אותם.

הרבים תבא בלבם וקשתותם תשבנה אמר ישביל אלו יונים שעשו מלחמה
 עם השמנאי וכו'. אמרו בשעה שנכנסו יונים להוביל סמא כל השמנים שבמקדש.
 בת אחת היתה לו לבני זונה שמה שלא היה כניסה בעולם ומקדשת היתה לבני
 6) של השמנאי ואלעזר היה שמו ואביו סן היה והוא משוח מלחמה וכא אחד ותסס
 איתה בבגדוהה ובקש לבא עליה בסני ארוסתה ובאותה יענה היו ישראל מצפים
 להרי מורה שמה יבואו להם ניוסות הפרסיה שנאמר אשא עיני אל ההרים איל
 ליוהנן ה' לא כך כתוב ארוך הנבר אשר יבסח באדם ובדרך הנבר אשר יבסח בה'
 אמר לה ה' יוהנן כיני אני וישלשת בני ואת ושבעה בנד הרי ישנים עיני כננד שנים
 65 עשר שבטי ישראל מובסח אני שהקב"ה עושה גם על דיונו מיד שלף אלעזר את
 הסייף והתק את הראשו של יוני ואמר עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ.

קשת גבורים הרים ונכשלים אורו חיל איר יחזק ביד יוחנן אלו ששים רבוא
 אלף ניוסות כל אחד ואחד מהם תחתיו אלף שבאו עם קלנס הרשע לעשות מלחמה
 עם בית השמנאי. באותה יענה סתח סלנס ואמר להם ישמים יש לכם שנים עשר
 70 איש ישעושים מלחמה עם חיל שאן לו שיעורה או שמה תאמרו אלקונם מציא
 עלינו כוכי ממסילותם ועשה עמנו מלחמה בדרך שעשה עם ססרא. יאם אתם
 אומרים מבוז מביא עלינו כבר נשבע בשמו הגדול שאינו מביא מבול לעולם. ואם
 אתם אומרים גבראל שולש בנו ושורף אותנו כשם ששרף את סנהריב. הרי אני
 סכים עצמינו ומרכבותינו ברם הויר ובשכבת זרע של סוס ואן מלאכי השרת

54 הללו: בכ"י: הללוא. (מקריבים) בכ"י: מקריבים.

55 נסלה עליהם) בכ"י: נסל להם. כביה שם יום: נסל עליהם.

57 תשבנה) תהלים ל"ז ט"ז. עין סדר ענדת ישראל 644.

62 ההרים) תהלים קכ"א א'.

63 באדם) ורמיהו י"ז ה'.

64 בנדך) בכ"י: בנדך.

66 וארץ) תהלים קכ"א ב'.

67 קשת) בכ"י: קטן. חיל) ש"א ב' ד'.

68 אחד ואחד) בכ"י: אחת ואחת. כביה שם 135: וכל אחד. קלנס) כביה

שם יום: גלימס.

70 לו) בכ"י: לה. עין ביה ח"א (מדרש אחר לחנכה 140): שאן להם שעורה.

71 ססרא) התשובה חסרה. כביה 135 ממשיך מה: הרי סכן עצמינו וכו'.

72 אתם) בכ"י: אותם.

75 נינען בני ואם האמרו נחשים ודובים ואריות מגדה בנו בדרך שגדה בכותיים הרי
אנו דובים על סילים שאין מתלעות של חיות נונעות בהן באיתה יענה פשוטי
ישראל עיניהן כלפי מעלה ואמרו לפניו רבשיע נלוי וידוע לפניך שלא עמדנו אלא
בשמך הגדול שלא יתבה בניים והללו אומרים שכל מלחמה ומלחמה אשר עשית
נתחכמו לך ואם אין אתה עושה לנו ניסים ותשלך אותנו בידם בעונותינו עבשנו
80 יאמרו שוב אין לו עצה אהרת ואהה כתוב כך גדול העצה ורב העלילה אמר ליה
בני הייכם שמהשבותי גדולית ממהשבותיהם בדבר שהיטבו בו אני מכה אותם.
באותה יענה הביא הקב"ה שר של שבעים אומות וחיללתם וכפת איתם ורצע איתם
במרצע של איש אמר להם כל א' וא' מכם יהרגו את שלו ואם ינוס אחד מהם
הרי נפישכם תחת נפשו שני יהיה ביום ההוא יסקוד ה' על צבא המרום במרום מיד
85 ידרו לארץ וכל א' וא' מן היוונים שהיה נותן חין בקשתו לזרוק על ישראל היה
בא מלאך והחזיר החין ותחב בו את לבו שנאמר קשת נבורים החים וכין ששלף
א' מהם חרבו להכות בו את ישראל היה חזר חרבו וישב בלבו שנאמר הרבם
תבא בלבם היו בני חשמונאי רואי זה את זה ואומרים ה' ילחם לכם וכל מלך
ומלך שנהרג מהם היו מלאכי השרת נטלים את ממינם ונותנים לתוך ביתם של
90 ישראל מסני שלא היו יכולים ישראל לעבור מסני הללים שהיו הרבה מאוד רבים
הללו ה' הגא נ' שנים לא היה אדם יכולים לעבור סביבותם מפני הריחם וישבע
שנים בצרו ישראל את שדותיהם ואת כרמיהם מדמיהם בלא זכר וכע' שנים הסיקו
ישראל מדומיהם ודעיהם ועליהם הכתוב אומר שם רשעים ירקב ועל בית חשמונאי
וכיצא בהם זכר צדיק לברכה חזרו ולא מצאו שמן טהור א"ל יהאן בהן גדול זכר
95 אני שהייתי מדליק ארת הנרות ונשתחית סך של שמן קטן והתמתנו בחתומי והנחתנו
בתחתיתו של מנחה בקטנו ומצאוהו ולא היה באצו להדליק כלילה אחד ונעשה
להם נס והדליקו ממנו שמונה לילות וקבעוהו חובה לדורות ע"כ.

⁷⁵ בכתיים) בכ"י: ובנתיים. והנהתי עפ"י גרסת ב"ה שם שם.

⁷⁶ סילים) בכ"י: סילום. בב"ה שם שם: סילין.

⁷⁸ יתבה) בכ"י: יתסלה. והנהתי עפ"י גרסת ב"ה שם שם.

⁸⁰ העלילה) ודמיה ל"ב י"ט.

⁸² איש) בכ"י: איש. והנהתי עפ"י גרסת ב"ה שם 141.

⁸⁴ במרום) ישעיהו כ"ד כ"א.

⁸⁶ חתים) שיא ב' ד'.

⁸⁸ בלבם) תהלים ל"ז ס"א. לבם) שמות י"ד י"ד.

⁹¹ הללי ה') ישעיהו ס"ז ס"א. לא סביבותם) ב"ה שם 136: לא

היה אדם יכול לעבור. הריחם) בכ"ה שם שם: ריחם.

⁸⁸ ירקב) משלי י' ו'.

⁸⁶ סך) שנת כ"א ע"כ.

מעשה שושנה

ויהי איש אחד בארץ כבל ושמו יהויכין ולקה אשה יפה ושמה שושנה
 בת טובים וראת ה' והאיש יהויכין מכובד וגדול בתורת משה והיו כל היהודים
 תמיד בביתו כי לא היה כמוהו בדורו והיה לו גנת ביתן ואשוחו יוצאה בנן
 ורוחצת בצנעה מפני ההום, ומנו וקהל שני זקנים לשפוט את העם והיו בבית
 יהויכין השכם והערב לשפוט את העם הכא לפניהם, יום אחד ראו יוספות
 שושנה ונבער לבם אחריה לרעה והפרידו תקוותם משמים וחלקם מן הצדיקים
 ילא פרסמו זה לזה רוע לבבם, וכשהלכו הקהל דברו יחד והלכו להם, ומרוב
 יקוד יצר הרע חזרו באותה שעה לא יכלו לעצור רוחם יותר ואז הודיעו זה
 לזה ודונם ולקחו עיזה להטעותה ונתיאשו מנפשם והיו בכל יום מארבים
 לבעלה ולא נהו יום אחד הלכו כולם לביתם והם נשתירו כמנהגם הרע ולא
 סרו עיניהם ולבם מארב לחטוא, ונכנסה שושנה בנן לרחצה ושתי אמהותיה
 עמה ושכחה השמן לסוכה ותשלח אמהותיה להביא השמן ותאמר להן נעלו
 הדלת אחרי צאתכן, וכן עשו והיא נשארה יחידה בנן והזקנים נסתרו בנן קודם
 לכן כי ידעו מנהגה שבאה להיין שם תמיד, וכשפשטה בנדיה מעליה תפשוה
 ואמרו לה שכבי עמנו ואם תמאני נעיד עליך כי עם בחור שכבת ותסחר מאד,
 אמרה בלבה מה אעשה איני יכולה להמלט מידי הרשעים האלה טוב לי אפודה
 ביד ה' פודה ומציל כי קרובים רחמיו מיד צעקה בקול גדול הושיעני אלקי
 מכף הבונדים כך ואף הם צועקים כנגדה והעידו עליה שקר או זונה נשכחה
 נבעלת לפרייץ אחד ורצינו לתופשו וברח, ולקול המזנס בא בעלה ובני ביתה
 ונכנסו בנן וראו שתפשוה הזקנים ומעידין עליה שראו שנאפה ורצו להביאה
 לבית דין ותמהו כל קרוביה וידעיה על הדבר כי לא נשמע ולא נראה מעולם
 עליה כזאת, והיו ממחרת נתקבצו כל הקהל לבית יהויכין כתמול שלשום
 והזקנים עמהם ייקומו ויעידו ראינו את האשה הזאת נכנסה לנן ובחור אחד
 עמה ונבעלה לו והלכנו לתופשו ונשכט ממנו, ויאמינו העם דבריהם כי נראו
 הזקנים טובים למראה עינים ויראי חטא, ותבא האשה לפניהם והיא כסתה

⁴ בצנעה) כב"ה ליעלצ'ינעק (ח"ו 28—126): כצינה.

⁶ והפרידו) ב"ה: ולקהו.

⁷ הקהל) ב"ה מוסף: ר'ביתם, דברו . . . לרדם) ב"ה: נתנו דברים זה לזה

והלכו אף הם.

⁹ להטעותה) ככ"ו: להטעותם, ב"ה: להרעותה, מנפשם) ככ"ו: מנפשותם.

ב"ה: מנפשם.

¹⁰ מארבים לבעלה) ב"ה: מרבים למעלה.

¹¹ מארב לחטוא) ב"ה: מרבות על הרעה.

¹² רחמי) עיין ש"ב כ"ד י"ד: כי רבים רחמו.

¹⁸ הם . . . כנגדה) ב"ה: צעקי.

²¹⁻²³ לנן) ב"ה: בנינת הביתן ושתי אמהותיה עמה ושלחה אמהותיה ובה בחור.

פניה מפני הקהל כי היתה בה ענוה יתירה ויבאו אליה הרשעים הזקנים בכעס
 ויסירו הצעיר מפניה מרוב הרהורם הקשה להשיב עינם הרע ממנה ויאמרו
 אי זונה עכשיו את מתביישת ולא נתביישת אתמול מניאופך ודנו עליה למות
 והיו מוציאין אותה להריגה ותלתה עיניה לשמים ואמרה דיין אמת שופט צדק
 30 עד נאמן הושיעני ממתת שקר ואל אהיה חוטאת בעיני הבריות כי גלוי לפניך
 שאין לי משפט מות ואל יתקיימו בי דברי הרשעים האלה וישמע ה' לקולה
 וישלח לה מושיע ויער המקום יוח דניאל ויצעק ויאמר אלקי הרחמות נקנו
 ממתת הצדקת הזאת וישמעו העם ויאמרו מי קול המדבר ? ויען אני הוא דניאל
 והיה נער וישאלוהו העם למה תדבר כזאת ? ויען אותם בני מות אתם שתהרגו
 נקי צדיק בלא הקור דין אמרו לו ומה נעשה ? אמר להם המתינו ואחקור
 35 הדבר אם אמת הוא. וישבו האשה ויבאו כל העם לפני דניאל ויאמרו לו
 העדים למה תאמר שלא להמית האשה כזאת עשתה ויאמר להם שבו וישבו
 ויפרד העדים זה מזה וישאל לאחד, אמור לי זקן אשמאי האמת ואל תכחד
 ממני ראה שאחת מומת כי המלאך עומד וחותך ראשך אם תכזב, תחת איזו
 40 אילן מצאת אותה אמר לו תחת אלו אמר דניאל לעם הרי זה חייב מיתה
 שהעיד שקר שאין אלו בנך, הביא השני אמר לו זרע קין, אין אתה בא מזרע
 כשר, כך הייתם עושים בארצנו לפתות בעדות שקריכם הנערות היפות ובאנו
 להרפה ולקלם על ידכם, תודה האמת הרי מלאך עומד והרבו שלופה בידו
 לנודך כמתנדך הגד לפני העם תחת איזו אילן מצאת אותה אמר לו תחת דלוב
 45 אמר דניאל לעם הרי זה בן מות שהעיד שקר שאין דלוב בנך, ראו העם
 שהכחישם בהכמתו ויעשו לזקנים כאשר זממו לעשות לצדקת ויפטרוהו בשלום
 כי לא היה עליה משפט מות, והעדים נהרגו והוישב גמולם בראשם ומהיום
 ההוא והלאה נתגדל דניאל בעיני העם וירב ביתו ואבי שושנה ואמה וקרוביה
 ויודעיה ובעלה יהויכין ובניה ואנשי ביתה נתנו שבת והודיה לה' אלקי הצבאות
 50 על כל הטובה שנמלם שנוצלה החסידה הזאת מכף אויביה כן יעקר הצור כל
 הקמים על ישראל לרעה ויראו וישמה לבינו.

²⁷ הרהורם) כן נמצא בב"ה. בכ"י: הרהורים.

³² דניאל) גרסת ב"ה. בכ"י: בדניאל.

⁴⁰ אילן) בכ"י: אילן. תחת אלו) ב"ה: באלון.

⁴¹ קין) ב"ה: קין.

⁴² כשר) ב"ה: יהודה. ⁴⁴ תחת דלוב) ב"ה: בתוך ד"ב.

הוספה.

קטע ממעשה עשרה הרוגי מלכות
ומעשה חנה ושבעה בניה.

- ... ועליו הכתוב אומר את דכא ושפל רוח. אותו היום שנהרג היה בן שבעים שנה, וחמישי בשבת היה ויושב בתענית יהיה שם זקן אחד ושמו ר' ראובן בן איצטרובלי. אמר לו יהודה אחי יודע אני שאתה צדיק נמר אבל מה מעשה שמלכות הרשעה העיזה פניה לאבד מרגלותינו ממנו? אלא רצונך שאמות תחתך ותנצל? אמר לו ראובן אחי ומה אם הייתה נזירת מלך בשר ודם לא יכולנו לבטלה נזירת מלכו של עולם מי יוכל לבטלה? אמרו תלמידיו רצונך שתתעום כלום קודם שתהרג אמר להם ומה עד עכשיו שלא ידעתי באיזו דרך אלך לא פעמתי כלום עתה שאני יודע מקום שאיך אטעום? ונהרג בתעניתו. יצתה בת קול ואמרה אשרוך ר' יהודה בן כבא שניפך נקי ויצתה נישמתך בנקיות.
- 10 ואחריו ר' חנניה בן תרדיון אמרו עליו שקיבל תלמידיו יום שנהרג ועוסק בתורה וספר תורה מונח לו בחיקו וכרכוהו בספר תורה והקיפוהו הבידי ומרות והציתו בהן את האור והביאו ספיגין של צמר ושראום במים והניחום על לבו כדי שלא תצא נשמתו מהרה. אמרה לו בתו אבא בכך אראך? אמר לה אילמלא נשרפתי לכדי היה הדובר קשה עכשיו שנשקף תורה עמי מי שיבקש 15 עלבונה הוא יבקש עלבוננו. אמרו לו תלמידיו ר' מה אתה רואה? אמר להם נוילין נשרפין ואותיות פורחות. אמרו פתח סיד והכנס האיש. אמר להם מוטב שיטלנה מי שנתנה ואל אהבל בעצמי. אמר לו קלסטנדי אם ארבה בשלהבת ואפול הספוגין מעל לכך תביאני לחיי העולם הבא? אמר לו הן אמר לו הישבע לי נשבע לה מיד הרבה בשלהבת ונטל ספוגין מעל לבו ויצתה נשמתו ואף הוא 20 קסין לתוך האור, יצתה בת קול ואמרה ר' חנניה בן תרדיון וקלסטנדי מוזמנין לחיי העולם הבא, ככה ר' ואמר יש קונה עולמו בשעה אחת ויש שקונהו בכמה שנים. ואחריו ר' יושב בתענית, אמרו עליו אותו יום שנהרג שני בשבת היה ויושב בתענית, אמרו תלמידיו רבינו רצונך שתתעום כלום קודם שתמות? אמר להם לא די לי להיות כר' יהודה בן כבא שנהרג בתענית? כשנהרג היה זמן קריאת 25 שמע, כיון שהגיע ויאמר ה' אל משה לאמר פרוחה נשמתה יצתה בת קול ואמרה אשרוך ר' ישכב שלא הנחת מרורתו של משה רבך כלום, השליכוהו לכלבים ולא הוספד ולא הוקבר.

1 ועליו) נוסח המקביל לזה נדפס בב"ה ליעללינעק ח"ו 28-30: ע"ע מאמרו של סרוס' סינקלשטיין The Ten Martyrs (Essays and Studies in Memory of Linda Müller, New-York 1938. 29-55) רוח) ישע"י נ"ז ט"ו.

10 חנניה) בב"ה שם שם: חנניא. עיין סינקלשטיין שם שם ע' 47 הערה 17.

12 חבילי) בב"ה שם שם: בחבילי.

14 שיבקש) בכ"י: שיבין. והגהתי עס"י נרסח כ"ה שם שם.

25 הניע) בכ"ה שם שם: הניע אל. לאמר) במדבר ט"ז ל"ו.

- ואחריו ה' יהודה בן דמא שנהרג על מצות תפילין.
 ואחריו ה' הנינא בן הכינאי שנהרג על קידוש ייחד השם.
 30 ואחריו ה' הוצפית התורנמן אמרו עליו שהיה שקול כיונתן בן עוזיאל, מה הוא כשעוסק בתורה כל עקב שפודה עליו נשקף, אף הוא כך, והיה שנה מאה ושמונים פנים בתורת כהנים ואומר על סמא טהור ועל טהור סמא ומראה פנים וכשנהרג לא נשאו פנים לתורתו ותברך שמו של הקב"ה שאין לפניו משוא פנים ולא מקח ייחור.
- 35 ואחריו ה' ארעור בן שמוע, אמרו עליו אותו היום שנהרג ערב שבת היה ובקשו להרגו בחישע יצועה ביזם, אמר להם בבקשה הניחו לי עד שאקיים מצות שבת, אמרו לו על זה אתה בושט מה טיבה? אמר להם מצוה הוא שצוינו אלקינו ושבת ישמה וכתוב בה ומחלליה מות יומת, אמרו לו אלקיכם גדול הוא? אמר להם אין גולתה אם כן למה לא מציל עבדיו מן המלכות? אמר להם כדי שיתבע דמם ממנה, תחלו והגדו למלך, ישלח והביאו לפני אמר לו עז פנים אספדו על פתח המיתה בעניןך אתה עומד? אמר לו מוטב שאמנה על ידך ולא במיתת שמים שכר המהניף לישע סופו ליפול בידה, אם כן למה אין אלקך מצילך מידי? אמר לו כבר אמרתי לעבדיך כדי ליפרע דמינו ממך, אמר לו יפרע עכשיו? אמר לו ומה כשהחריבו ביתי עשה להם אריכות אפים, עמך לא כל שכן, מיד צוה להרגו, לאחר שיצא מלפני המלך אמרו לו תלמידיו היה לך להחניפה, אולי תינצל, אמר להם לא ר"י לא לעזר להיות כחביריו שמתו על שם שמים וכשהרגוהו החחיל בקידוש היום ולא הספיק להגיד עד שיצתה נשמתה, כיון שהגיע אשר ברא אלקים לעשות יצתה בת קול ואמרה אישרך אלעזר בני הייתה איש אלקים ויצתה נשמתך באלקים.
 45 כיון שנהרגו אלו עשרה צדיקים באו שבעה אהים והספידו עליהם ובכו מאד עד שנשמע הדבר לקיסה ישלח בעבורם ונסתכל וראה אותם שהם יפים מאד, אמר לגדול עבד ע"ה אמר לו איני כופר בהי שכבר כתב לנו אנכי ה' אלקיך, הוציאוהו והרגוהו, קרא לשני, אמר לו עבד ע"ה, אמר לו כבר כתב לנו אלקינו ולא יהיה לך אלקים אחרים, הוציאוהו והרגוהו, קרא לשלישי, אמר לו עבד ע"ה אמר לו כבר כתב לנו אלקינו ולא תשתחוה לאל אחר, הוציאוהו והרגוהו, קרא 55 לרביעי, אמר לו עבד ע"ה, אמר לו כבר כתב לנו אלקינו, לא תשתחוה להם ולא תעבדם, הוציאוהו והרגוהו, קרא לחמישי, אמר לו עבד ע"ה, אמר לו כבר כתב לנו

88 יומת) שמות ל"א י"ד.

89 ממנר): בכ"י: ממנו.

90 אשר) בכ"ה שם: לאשר. לעשות) בראשית ב' ג'.

91 ע"ה) גיטין נ"ז ע"ב. מכאן ואילך נדפס אצל יעלדינעק ח"א ע' 70-71.

אלקיד) שמות כ"ב.

92 אחרים) שם שם נ"ו.

93 אחר) שם ל"ד י"ד.

94 העבדם) שם כ"ה.

אלקינו שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד, הוציאנו והרננו, כרא לששי אמר לו
 עבוד ע"ז אמר לו כבר כתב לנו ואלקינו כי ה' אלקים בשמים ממעל, הוציאנו
 והרננו, קרא לשביעי אמר לו עבוד ע"ז, אמר לו אלך ואתייעץ עם אמי הלך
 60 אצלה, אמר לה מה אעשה? אמרה לו תרצה לישב חוץ למחיצת בוראך, ואחד
 ישבו מבפנים? כאשר הפצת בחיי העולם הבא אל תשמע לעצת הרשע לפרוש
 מאחדך. חזר לו אצל הקיסר ואמו רצתה אחריו לראות מה יעשה, אמר לו המלך
 עבוד ע"ז, אמר לו הנער איני כופר באלקים שכבר כתב לנו את ה' האמרת היום
 להיות וה' האמירך, והיום נשבענו לאלקינו שאין אנו ממירין אותו באלקים אחרים
 65 והוא נשבע לנו שלא ימירנו באומה אחרת, אמר לו קיסר אישליך טבעתי לארץ
 וכרע ורופסהו כדי שיאמרו שריו רצוני עשית, אמר לו אוי לך קיסר לכבודך בן
 לכבוד הקב"ה על אחת כמה וכמה, חרה עליו אפו וצוה עליו להורגו במיתה משונה,
 צעקה אמם ואמרה להם לכו ואמרו לאברהם אבינו שלא ינסה בלבו אם הוא עקד
 בן אחד אנכי עקדתי שבעה ועלתה לנג ונפלה עליהם ומתה, יצתה בת קול ואמרה
 70 אם הבנים שמחה, ויהי רצון מלפני אלקינו בשמים שישים חלקינו עמהם בנן ערך
 ולכן יהיה כל זרע ישראל דבק ביראת המקום כל ימי חייו כדי שיוכה לישב בכבוד
 עם הצדיקים לעתיד לבא.

67 אחד) דברים ו' ד'.

68 ממעל) שם ד' ל"ט.

64 האמירך) שם כ"ו י"ד י"ח.

70 שמחה) תהלים קי"ג ט'.